

SOSYAL DÜŞÜNCE ve GELENEK

Milletlerin düşünce geleneği ve onu içerisinde barındıran tarihsel miras, geçmişi geleceğe bağlamada hayati önemi haizdir. Bu mirasa yaklaşım, onu yok sayma, ona alternatif başka modelleri ikame etme, onu olduğu gibi teorik ve pratik yönleriyle günümüze taşıma veya günümüzün gerçekliklerini es geçmeden mirasımızı idrak edip güncelleyerek günümüze taşıma şekillerinde tezahür edebilir. Bu tezahür biçimlerinden her halde en nitelikli olanı sonucusu görünmektedir. Zira milletler, kendilerini geçmişe bağlayarak, geçmiş tecrübi birikimlerinden istifade etmek suretiyle karşılaştıkları sorunları çözerek iddia ve tekliflerini ortaya koyarlar. Medeniyetlerin tarihsel gelişiminde, bu köklerden faydalanma ve diğer medeniyetlerle iletişim oldukça önemlidir. Ülkemizde Tanzimat'tan beri yaşanan modernleşme tecrübelerinin, ne tam anlamıyla batılılaşma ne de köklerle sağlam bir irtibatın kurulmasına olanak tanımış olduğu söylenebilir. Çözüm yolu olarak da kimi zaman "Batı bilim ve tekniği Doğu kültürü" ya da "yeni bir medeniyet inşası" gibi öneriler hep dillendirilmiştir. Bir ülkenin söz sahibi olmasının, onun medeniyet tasavvurunun olup olmasına bağlı olduğu makul şekilde iddia edilebilir. Medeniyet kavramı, içerisinde kurucu unsurları ihtiva ettiği gibi, bu unsurların bir "Ben-İdraki"ne dayandırılması, o medeniyete öz ve kıvam veren hususların başında gelmektedir. Bu çerçevede medeniyeti söz sahibi kıldıran güç, dış ve iç gerçekliği anlamlandırabilecek akli ile nakli kaynaklara sahip olması ve bu kaynakları kendisine mal etmesinde aranabilir. Kuşkusuz bu minvalde söz konusu medeniyetin dinamik gerçeklik tasavvurunu ifade edecek, taşıyacak ve güncelleyecek akli ağırlara da sahip olması elzemdir. Bu ağırları en genel şekilde, gerçeklik/varlık dünyasını anlamlandırmaya çalışma, sonraki nesillere aktarma ve insanlığın faydasına sunma uğraşısının tezahür etmiş şekli olan bilimler olarak ifade etmek mümkün olabilir. O halde güçlü bir medeniyet iddiasında bulunmak, gerçeklik tasavvurunu o medeniyete ait ya da o medeniyet perspektifince şekil kazanan akli ve nakli kaynaklar ekseninde harekete geçirmekle elde edilebilir durmaktadır. Eserimiz, geçmiş, hal ve gelecek zaman boyutlarını dengeli ve hesap verilebilir bir düzleme kaydırmayı başaran, düşünce geleneğimiz ile günümüz sosyal bilimleri arasında yeni bağlantılar kurmayı kendisine mesele edinen, hak ve insan merkezli güç söyleminin medeniyet iddiasıyla birlikte ele alınması gerektiğini düşünen ve düşünce geleneğimizi yeniden canlandırmayı tahayyül eden, sosyal bilim alanlarındaki bilim ve fikir adamlarının çalışmalarından meydana gelmektedir. Çalışmalarıyla murat edilen belki de ilk elden, kolektif hafızayı uygulamaya dönük şekilde işlevselleştirmeye çalışmak olacaktır. Çalışmamız, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi, Türkiye Yazarlar Birliği ve Türk Felsefe Derneğinin ortaklığında, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Ofisinin destekleriyle vücuda getirilebilmiştir.

SOSYAL DÜŞÜNCE ve GELENEK

SOSYAL DÜŞÜNCE ve GELENEK

Editörler
Musa Kâzım Arıcan
Muhammed Enes Kala

ISBN 978-605-79120-7-7

9 786057 912077

TÜRKİYE
YAZARLAR BİRLİĞİ
WRITERS UNION OF TURKEY

Sümer 1 Cad. 11/5
Kızılay-Ankara

0 312 232 05 71-72
www.tyb.org.tr
tyb@tyb.org.tr

Türkiye Yazarlar Birliği Yayınları - 98

Toplantı Metinleri: 28

ISBN: 978-605-7912-07-7

Ankara, Aralık 2019

İlmî Heyeti

Prof. Dr. Metin DOĞAN

Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ

Prof. Dr. Musa Kâzım ARICAN

Prof. Dr. Ali Osman KURT

Prof. Dr. Celal TÜNER

Prof. Dr. Mustafa ÇEVİK

Prof. Dr. Gürbüz DENİZ

Prof. Dr. Mehmet VURAL

Prof. Dr. Hasan Yücel BAŞDEMİR

Doç. Dr. Necmettin PEHLİVAN

Doç. Dr. Muhammed Enes KALA

Dr. Öğr. Üyesi Halil İMAMOĞLUGİL

Öğr. Gör. Yunus Emre AYDINBAŞ

Tertip Heyeti

D. Mehmet DOĞAN

İbrahim Ulvi YAVUZ

Ferhat KOÇ

Mahmut ERDEMİR

Ahmet Fatih GÖKDAĐ

Mehmet KURTOĐLU

Ar. Gör. Buğra KOCAMUSAOĞLU

Ar. Gör. Enes DAĞ

Editörler

Prof. Dr. Musa Kâzım ARICAN

Doç. Dr. Muhammed Enes KALA

"Bu Kitap Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi BAP Ofisi Tarafından Desteklenmiştir"

Tasarım: www.mtrmedya.com

Baskı: Göktuđ Ofset Yayıncılık

Matbaçılık Tic. Ltd Şti. - Ankara

Tel: 0.312 341 38 08

Matbaa Sertifika Nu: 33830

SOSYAL DÜŞÜNCE ve GELENEK

Editörler

Musa Kâzım Arıcan
Muhammed Enes Kala

İçindekiler

Önsöz

Muhammed Enes KALA.....	7
-------------------------	---

Takdim Yazıları

Murtaza KORLAELÇİ.....	11
Musa Kâzım ARICAN.....	18
D. Mehmet Doğan.....	20
Metin DOĞAN.....	22

I. BÖLÜM:

Sosyal Bilimler Anlayışı Üzerine Notlar

<i>Gelen İz / Ahmet İNAM.....</i>	<i>26</i>
<i>Düşünce Geleneğimizin Dünya Görüşü: Farklılıkta Birliğin Fikri Temelleri / Arif ERSOY.....</i>	<i>29</i>
<i>Niçin Fazilet Ahlakı? / Mehmet AYDIN.....</i>	<i>45</i>

II. BÖLÜM:

Sosyal Bilimlerde Düşünce ve Yöntem

<i>Bilim Felsefesi Geleneğimiz / Mehmet BAYRAKDAR.....</i>	<i>52</i>
<i>Sosyal Bilimlerde Yöntem Düşüncesi ve Düşünce Yöntemi / Şafak URAL.....</i>	<i>57</i>
<i>Felsefe ve Dinî Bilimlerde Yöntem / Mehmet Sait REÇBER.....</i>	<i>62</i>
<i>Türkiye’de Ahmed Yesevî ve Yesevîlik İmgelerinin Dönüşümü / Cevat ÖZYURT.....</i>	<i>72</i>
<i>Sosyal Bilimlerde Tarih, Kültür, Edebiyat ve İlahiyat: Çağdaş İslâmî Düşünücede Gerileme/Declinism Problemi Üzerine / Mustafa DEMİRCİ.....</i>	<i>94</i>

III. BÖLÜM:

Sosyal Bilimlerde Birey ve Toplum

<i>Türkiye’de Sosyal Bilimlerin Gelişimi:</i>	
<i>1960’lı ve 1990’lı Yıllar Arasındaki Aykırılıklar / Kurtuluş KAYALI.....</i>	<i>110</i>
<i>Roman, Felsefe ve Modernlik / Mustafa ÖZEL.....</i>	<i>116</i>
<i>Sosyal Psikoloji / Hayati KORKMAZHAN.....</i>	<i>128</i>
<i>Dil (Lisan) Gelişimi / Sefa SAYGILI.....</i>	<i>135</i>

IV. BÖLÜM:

Sosyal Bilimlerde Siyaset Bilimi, Hukuk ve Modern Sosyal Bilimler Anlayışı

<i>Batı ve İslam Düşüncesinde Adalet / Kudret BÜLBÜL</i>	144
<i>Düşünce Geleneğimiz Ve Anayasa Hukuku / Hasan Tahsin FENDOĞLU</i>	163
<i>Bilimsellik Düşüncesi ve Modern Sosyal Bilimlerin Doğuşu / Muharrem KILIÇ</i>	168

V. BÖLÜM:

Sosyal Bilimlerde Dil, Sanat, Eğitim, İletişim

<i>Mevlâna'yı Okuma Biçimleri / Hicabi KIRLANGIÇ</i>	184
<i>Sosyal Bilimler ve Kültür / Hacı Ömer ÖZDEN</i>	189
<i>16. Yüzyıl Osmanlı ve Avrupa Yükseköğreniminin Arka Planına Dair</i>	
<i>Mukayeseli Genel Değerlendirme / Murat ÇELİK</i>	207
<i>İnsanın, Toplumun İnşasında İletişimin Değişen Rolü:</i>	
<i>Ağ Toplumunda Yaşamak / Yaşar UĞURLU</i>	220

Önsöz

Milletlerin düşünce geleneği ve onu içerisinde barındıran tarihsel miras, geçmişi geleceğe bağlamada hayati önemi haizdir. Bu mirasa yaklaşım, onu yok sayma, ona alternatif başka modelleri ikame etme, onu olduğu gibi teorik ve pratik yönleriyle günümüze taşıma veya günümüzün gerçekliklerini es geçmeden mirasımızı idrak edip güncelleyerek günümüze taşıma şekillerinde tezahür edebilir. Bu tezahür biçimlerinden her halde en nitelikli olanı sonuncusu görünmektedir. Zira milletler, kendilerini geçmişe bağlayarak, geçmiş tecrübi birikimlerinden istifade etmek suretiyle karşılaştıkları sorunları çözerek iddia ve tekliflerini ortaya koyarlar. Bugün Batı medeniyetinin köklerinde, Grek ve Roma uygarlığı ile Hıristiyan ve Yahudi kültürü olduğu bir gerçektir. 6-19. yüzyılda Altın Çağ'ını yaşayan İslam medeniyetinin kökeninde ise, İslâm medeniyeti çatısı altında gelişen Türk, Arap ve Fars vb. kültürlerini ifade edebiliriz. Mesele bugün karşılaştığımız sorunlar karşısında veya ürettiğimiz bilim ve teknoloji çerçevesinde zengin düşünce geleneğimizin imkanlarından istifade edip etmemekte düğümlenmektedir.

Medeniyetlerin tarihsel gelişiminde, bu köklerden faydalanma ve diğer medeniyetlerle iletişim oldukça önemlidir. Ülkemizde Tanzimat'tan beri yaşanan modernleşme tecrübelerinin, ne tam anlamıyla batılılaşma ne de köklerle sağlam bir irtibatın kurulmasına olanak tanımış olduğu söylenebilir. Çözüm yolu olarak da kimi zaman "Batı bilim ve tekniği-Doğu kültürü" ya da "yeni bir medeniyet inşası" gibi öneriler hep dillendirilmiştir.

Ülkemizin dışında Doğu ve İslâm dünyasında da yaşanan nazari ve ameli canlı kriz hali ve buna karşı geliştirilen çözüm önerileri, son dönemlerde dikkat çekici bir şekilde artmıştır. Farukî ile bu tecessüm çerçevesi "Bilginin İslamileştirilmesi" projesi, Mağrib'teki özellikle ilahi metinlerin günümüz sorunlarına çözüm olması için onları daha iyi nasıl anlayabiliriz düşüncesinden hareketle hermeneutik felsefe, İslâm-bilim tartışmaları, siyaset felsefesi bağlamında çözüm önerileri dikkat çeken ve öne çıkan yaklaşımlar olarak görülebilir. Ancak bu çalışmalarını anlamlı bir bütünün parçası olarak konumlandırmakta ve bu çabaları organik bir arayışın etkili enstrümanları olarak anlamlandırmakta çok başarılı olduğumuzu söylemek zordur.

Bir ülkenin söz sahibi olmasının, onun medeniyet tasavvurunun olup olmasına bağlı olduğu makul şekilde iddia edilebilir. Medeniyet kavramı, içerisinde kurucu unsurları

ihtiva ettiği gibi, bu unsurların bir "Ben-İdraki"ne dayandırılması, o medeniyete öz ve kıvam veren hususların başında gelmektedir. Bu çerçevede medeniyeti söz sahibi kıldıran güç, dış ve iç gerçekliği anlamlandırabilecek akli ile nakli kaynaklara sahip olması ve bu kaynakları kendisine mal etmesinde aranabilir. Kuşkusuz bu minvalde söz konusu medeniyetin dinamik gerçeklik tasavvurunu ifade edecek, taşıyacak ve güncelleyecek akli ağırlara da sahip olması elzemdir. Bu ağırları en genel şekilde, gerçeklik/varlık dünyasını anlamlandırmaya çalışma, sonraki nesillere aktarma ve insanlığın faydasına sunma uğraşısının tezahür etmiş şekli olan bilimler olarak ifade etmek mümkün olabilir. O halde güçlü bir medeniyet iddiasında bulunmak, gerçeklik tasavvurunu o medeniyete ait ya da o medeniyet perspektifince şekil kazanan akli ve nakli kaynaklar ekseninde harekete geçirmekle elde edilebilir durmaktadır.

Evrensellik iddiasının yerini çoğunlukla pratik ve pragmatik gerekçelerle alan küreselleşme olgusu, böyle bir iddianın geçerliliğini, sorgulamaya açıyor gözükse de, hakikatin, hiçbir beşeri zihne ve medeniyete kendisini olduğu gibi verememesi gerekçesiyle, hakikat yolunda doğruluk arayışının kıyamete kadar sürdüğünü ve hiçbir iddianın insanlığı icbar etmemesinden hareketle çoğulcu medeniyet eksenini küreselleşme temayülüne şerh koyarak öne sürmek pekala mümkün görünmektedir. Tam bu çerçevede söz konusu medeniyet iddiasının sıhhati, denklemin değişmeyen tarafına hakkı ve insanı koymasından geçecektir.

Buraya kadar kavramsal temelini hazırlamaya çalıştığımız hak ve insan merkezli, çoğulcu medeniyet eksenini kabul eden ama kendi doğruluk iddiasını makûliyet üzerinde sürdüren ve çağın ruhunu okuyarak insanlığa bu özü tebarüz ettiren bir medeniyet tasavvuru ve bu tasavvurun fenomen sahada tezahür ettiği bir modelin yaşandığını ve adına İslâm medeniyeti dendiğini iddia edebilir ve gerekçeli olarak bunu savunabiliriz. Gerçi bu savunma da bir sorun alanını oluşturmaktadır. Savunulabilmeye ilişkin sorunun kendisi de aslında eserde tartışmaya açtığımız meseleler arasında kendisine yer bulmaktadır.

Bu bağlamda bir düşünce geleneğimizin olup olmadığı sorusunu, artık eskimiş, bayatlamış ve bir faydaya işaret etmeyecek bir soru olarak almanın zamanının geldiğini düşünebiliriz. Zira ancak bu soruyu cevaplamış kabul ederek, günümüz sosyal bilimlerinin zengin ve işlenmiş şekilde var olan ilmi/fikri birikimin temsili sorununu masaya yatırabiliriz. Kuşkusuz ilk soru da önemliydi ancak artık, kendi kaynaklarımıza ilişkin elde etmeye devam ettiğimiz zengin birikimden hareketle çok engin bir düşünce geleneğine sahip olduğumuz her zamankinden çok daha belirgin hale gelmiştir. Şu anda bu düşünce geleneği, yeniden yorumlanmayı, işaret ettiği sorunların bu geleneğin dayandığı birikimden hareketle çözümlenmeyi, hatta yanlışlanmayı ve medeniyeti kuran unsurlardan birisi olarak ben-idrakine dayalı şekilde sosyal bilimlerimizde temsil edilmeyi beklemektedir. Konuya dair çalışmalar ülkemiz özelinde oldukça azdır ve planlanan şûramızda konuya önemli bir katkı verilmesi ve söz konusu sorunların akademinin dikkatine sunulması hedeflenmiştir. Elinizdeki kitap da bu hedefin mücessem halidir.

Hak ve insan merkezli güç ve söylem iddiasında bulunmak, medeniyet iddiasıyla birlikte değerlendirilebiliyorsa, siyasi, sosyal, kültürel, ekonomik ve her şeyden öte ilmi

boyutları kapsayan milli bir model önerisi her zamankinden daha önem taşımaktadır. Bu iddia, çoğulcu ve tahripkâr olmayan medeniyet tasavvurunu esas alan iddia sahibini, diğer medeniyetlerin kazanımlarından istifadeye çağırsa da onlar karşısında zor durumda bırakmaz. Nitekim Selçuklu ve Osmanlı mirası bize siyasi, ilmi, sosyal, dini açılardan farklı kültürlerin kazanımlarını nasıl uzlaştırdığını, telif ettiğini ve tek bir potada zenginlikleri tahrip etmeden nasıl erittiğini derin bir tecrübeyle göstermiştir. Eserimiz, kendi düşünce geleneğimizin olduğunu ve bunun özellikle günümüz sosyal bilimleriyle nasıl etkileşime geçirebileceğine dönük olmak üzere sorunları ve çözüm yollarını tartışmaya açacaktır. İfade ettiğimiz bu uğraşın, disiplinler arası çalışmayı ve tarihi tecrübeyi birlikte gerektirdiğinden günümüzde büyük bir özgünlüğe işaret edeceği düşünülebilir.

Çalışmamız, 2015 yılında ilkinizi düzenlediğimiz düşünce geleneğimiz ile günümüz sosyal, fen ve sağlık bilimleri disiplinleri arasındaki ilişkiyi irdeleyip masaya yatırdığımız ilk şûramızın ardından, düşünce geleneğimiz ile günümüz sosyal bilimler ilişkisini etüt etmeye hasredilmişti. Alanının mümtaz düşünce ve ilim insanlarının katkılarıyla kisve-i tab'a bürünen çalışmamızda düşünce geleneğimizin önemli bir parçası olan sosyal düşünceyi merkeze almaya çalıştık. Bu çerçevede kitapta yer alan çalışmaların büyük kısmı, düşünce geleneğimiz ile sosyal disiplinlerin irtibatlarının neliği ve nasıllığını sorgulamaya ve anlamlandırmaya çalışmış, dahası bu irtibatların güçlendirilmesine ilişkin vurgularda bulunmuştur. Tabir-i diğerle, çalışmada, düşünce geleneğimizden hareketle, günümüz sosyal bilimlerinin durumu, problematikleri, güncel tartışmaları ve mümkün çözümleri ortaya konulup değerlendirilmeye çalışılmıştır.

Eserimiz, geçmiş, hal ve gelecek zaman boyutlarını dengeli ve hesap verilebilir bir düzleme kaydırmayı başaran, düşünce geleneğimiz ile günümüz sosyal bilimleri arasında yeni bağlantılar kurmayı kendisine mesele edinen, hak ve insan merkezli güç söyleminin medeniyet iddiasıyla birlikte ele alınması gerektiğini düşünen ve düşünce geleneğimizi yeniden canlandırmayı tahayyül eden, sosyal bilim alanlarındaki bilim ve fikir adamlarının çalışmalarından meydana gelmektedir. Çalışmalarıyla murat edilen belki de ilk elden, kolektif hafızayı uygulamaya dönük şekilde işlevselleştirmeye çalışmak olacaktır. Çalışmamız, Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Bilimsel Araştırma Projeleri Ofisinin destekleriyle vücuda getirilebilmiştir. Bu vesile ile sosyal bilim çalışmalarına görevde bulunduğu sırada canugönülden destek veren Prof. Dr. Metin DOĞAN'a, çalışmanın paydaşlarından olan Türk Felsefe Derneği Başkanı Prof. Dr. Murtaza KORLAELÇİ'ye ve yönetim kuruluna, Türkiye Yazarlar Birliği Şeref Başkanı D. Mehmet DOĞAN'a ve Türkiye Yazarlar Birliği yönetim kuruluna, yaşadığımız dünyada ortaya çıkan sorunların çözümü noktasında felsefenin söyleyecek çok sözü olduğuna, dahası bu sorunları zengin düşünce geleneğimizin bereketinden istifade ederek çözmemiz gerektiğine inanan, bulunduğu her platformda samimiyetle buna çaba sarfeden, Türkiye Yazarlar Birliği Genel Başkanı ve Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Rektör Yardımcısı Prof. Dr. Musa Kazım ARICAN'a canugönülden teşekkür ediyorum. Çalışmanın bir eserle taçlanması noktasında Ankara Yıldırım Beyazıt Üniversitesi Felsefe Bölümünün her bir ferdinin paha biçilemeyecek destek ve katkıları oldu. Tüm bölüm hocalarımıza katkılarından ötürü teşekkür borçluyuz. Şûranın planlanması ve hayata geçirilmesinde büyük emekleri

olan Ar. Gör. Buğra KOCAMUSAOĞLU ve Ar. Gör. Enes DAĞ'a ise hassaten teşekkür etmeliyim. Onların samimi çabaları olmasaydı bu çalışma kisve-i tab'a bürünemeyecekti. Son olarak, şûramıza katılamasalar da çalışmamızda eksikliğini hissettiğimiz konulara ilişkin kendilerinden özel makaleler istediğimiz, Prof. Dr. Hacı Ömer ÖZDEN, Dr. Hayati KORKMAZHAN ve Dr. Murat ÇELİK'e gösterdikleri alicenaplıklarından, esere makaleleriyle hayat veren değerli ilim ve fikir insanlarımıza da verdikleri paha biçilemez emeklerden ötürü medyunişükran olduğumuzu belirtmek istiyorum.

Bu çalışmanın düşünce geleneğimizin zenginliğini ve değerini çok daha yakından tanımaya, dahası bu tanımayla birlikte, tüm dünya insanlığın faydasını gözeten söylemler üretebilmeye vesile olmasını diliyoruz.

01.12.2019

Muhammed Enes KALA

Ankara-Keçiören

Sosyal Bilimlerde Yöntem Düşüncesi ve Düşünce Yöntemi

Şafak URAL*

“Yöntem” kavramı genellikle “bir sonuç elde etmek için seçilen yol” veya “sonuç elde etme aracı” gibi anlamlarda kullanılır. Bu araç bir alet olabileceği gibi, yerine göre, deney ve gözlem veya kişisel tecrübeyle de ilgili olabilir. Ortada bir sorun olduğunda, yöntem, bu sorunu çözmeye aracıdır ve dolayısıyla yöntem, sorunun özelliğine bağlı olarak değişebilir. Bir iddiaya cevap ararken, bir tamirat yaparken başvurulacak yöntem bir takım aletlerin kullanılmasını gerektirirken, hukuki veya psikolojik bir sorunu çözmek için kullanılacak yöntem de çok daha farklı ve kendine özgü olacaktır. Fakat bilimsel bir yöntem söz konusu olduğunda, bu özelliklere, yeni bir şey eklemek gerekir; bu da bir teorinin kullanılacak yönteme eşlik etmesidir. Yöntem, bilim söz konusu olduğunda, ancak bir teori ile ilişki içinde olursa sonuç elde edilmesine olanak verebilir.

Bilimde kullanılan tek bir yöntemden değil, birden çok yöntemden söz edilebilir: ilk akla gelebilecek yöntem, elbette deney ve gözlemdir. Deney ve gözlem, bir iddianın doğrulanması veya yanlışlanmasına olanak verme aracıdır; fakat bilimsel bir çalışmada tek başlarına yeterli olmayacaklardır. Elimdeki kalemin tahtadan yapılmış olduğu iddiası, basit bir gözlemlerle doğrulanabilir veya yanlışlanabilir; fakat tek başına bir olgunun ve dolayısıyla da bir önermenin doğrulanması, bilimsel bir işlem olmaktan uzaktır. Sıcak bir çayı soğutma yöntemi, onu karıştırmak olabilir; ama aynı yöntem, soğuk bir çayı ısıtmak için de kullanılabilir. Dolayısıyla arkasında bir teori yoksa yöntem, tek başına bir olgunun yorumuna olanak veremeyeceği gibi karşıt sonuçlar elde edilmesinin bir sebebi de olabilir. Gözlenen veya deneylenen olgu, ancak bir teori ile ilişkiyse, yani onun tarafından öngörülmüş ise orada bilimsel bir işlemden söz edilebilir. Böyle bir durumda gözlem veya deney artık bir olgunun/bir önermenin değil, bir teorinin doğrulanması veya yanlışlanmasına yönelik olacaktır. Burada vurgulanması gereken diğer bir nokta, teori ile gözlem arasındaki ilişki de belirli özelliklere sahip olmalıdır. Bu ilişkinin kurulmasında kolayca tahmin edileceği gibi, mantık ve matematiğin ayrıcalıklı bir yeri olacaktır. Yöntem, ancak bu sayede, bir teorinin doğrulanması veya yanlışlanmasına olanak veren -bilimsel- bir özellik taşıyabilir.

Bilimsel bir teorinin bizi ilgilendiren diğer bir özelliği, yasa ile olan ilişkisidir. Aksi takdirde teori/gözlem ilişkisi, bilimsel bir özellik taşımayacaktır. Nitekim astrolojik bir söylem, hem bir gözlem (örneğin bir kişinin doğum günü ve saati) hem de bir teori (örneğin yıldızların konumu) içerebilir; fakat burada teori ile gözlem arasındaki ilişkiyi kuran bir yasa ortada yoktur. Yasanın özelliği, teoriler (yani genellemeler) aracılığıyla gözlenebilir/test edilebilir

* Prof. Dr., İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Felsefe Bölümü

olgular öngörmektir. Çekim yasası (gravitasyon yasası) fırlatılan bir cismin ne zaman ve nereye düşeceğini, bir gezegenin yörüngesini ve ne zaman nerede bulunacağını öngörür; bu öngörü deney ve gözlemlerle doğrulanabilir. Fakat daha da önemlisi, deney ve gözlemin bu öngörüyü yanlışlayabilmesidir. Yanlışlama, eldeki teörinin artık geçerliliğini yitirmesi demektir. Ancak bu koşullarda bilimsel bir sistemden söz edilebilir; yani deney ve gözlem doğrulama veya yanlışlama yöntemi olarak kullanılabilirse bilimsellikten söz etmek mümkündür. İleri sürülen her teori, genelleme veya hipotez, birtakım öndeyselerde bulunmak durumundadır; bu öndeyseler, gözlem ve deney aracılığıyla yanlışlanabilme imkanı taşıyorlarsa bilimsel olma koşullarından birisi yerine gelmiş olacaktır. Geleceğe ilişkin bir öndeysin, örneğin falcılık söz konusu olduğunda, yanlışlanması mümkün değildir; böyle bir öndeysi, ne zaman ve hangi koşullarda yanlışlanabileceği bilgisini taşımaz. Halbuki bilimsel bir teori, ne zaman ve hangi koşulda yanlışlanabileceği bilgisini de içinde barındırır.

Bir teörünün bilimselliğinde söz edilmek istenildiğinde bizi ilgilendirebilecek çok önemli bir nokta, teörünün oluşturulma sürecinde kullanılan yöntemin ne olduğudur.

Bilimsel bir teori veya basit bir genellemenin oluşturulmasında şüphesiz indüksiyon önemli bir yer tutar. Tek tek olguların gözlenmesinden hareketle bir sonuca/genellemeye ulaşmak, basit indüksiyon olarak bilinir. Bu yöntem, bilimde olduğu kadar günlük yaşamımızda da kullanılır. Bize karşı davranışları olumsuz olan bir kişi hakkında yargıda bulunmak veya şimdye kadar gözlediğimiz kargaların siyah olmasından hareketle “bütün kargalar siyahtır” gibi bir genellemede bulunmak, basit indüksiyona birer örnektir. Ne var ki bilimsel yasalara, birer genelleme olsalar da, bazı istisnalar dışında indüktif yolla ulaşıldığı söylenemez. Bırakılan cisimlerin düşmesini gözlemek, en fazla “bütün bırakılan cisimler düşer” şeklinde bir genelleme yapılmasına olanak verir; fakat böyle bir genellemenin bilimsel bir teori özelliği taşımadığı veya bizi bilimsel bir yasaya götüremeyeceği ortadadır.

Bilimsel bir yasa, görünüşte aralarında bir ilişki olmayan olguları birbirine bağlama özelliğine sahiptir. Nitekim Newton’un çekim yasası, bir gezegenin hareketi ile bırakılan bir cismin düşmesi arasında bir ilişki olduğunu bildirir. Böyle bir yasaya ulaşmak, şüphesiz indüktif bir yöntem aracılığıyla gerçekleştirilemez. Bu sürecin nasıl gerçekleştiğini, üzerinde çokça tartışıldığı ve konumuzu da doğrudan ilgilendirmediği için bir kenara bırakabilir ve bilimde ve özellikle sosyal bilimlerde yöntem konusuna dönebiliriz.

Newton sonrası bilimsel bir çalışmayı karakterize eden temel özelliğin “nasıl” sorusu olduğunu ileri sürebiliriz. Daha açık bir ifadeyle, Newton ile birlikte bilimsel bir çalışma, “niçin” sorusu yerini “nasıl” sorusuna yöneltmiştir¹. Bu iki soru arasında en önemli farkın başında, “niçin” sorusunun ereksel (teleolojik) ve organist bir evren tasavvuru öngörmesine karşılık, “nasıl” sorusunun mekanist/determinist yapıda bir evren öngörmesi gelmektedir. Bu fark, beraberinde bilim metodolojisinden bilimsel düşünceye, biliminin konusundan bilimin tanımına ve işleyişine, hatta felsefi alan da dahil çeşitli değişikliklerin gerçekleşmesini

1 Bkz. Ural, Ş. (2005) ve (2013)

beraberinde getirmiştir; bu değişikliklerin temelinde, ereksel evren tasavvurumuzun, yerini mekanist/determinist bir kurguya bırakması bulunmaktadır. Bu noktada, sökonusu iki evren tasavvurunun öngördüğü ontolojik farkların, birbirine karşıt felsefi ve teolojik yorumların yapılmasına sebep olduğunu özellikle vurgulamak gerektir. Fakat farklı sorular dolayısıyla ortaya çıkan keskin ayırım, aslında birbirini dışlamamaktadır.

Karşımızda duran bir nesne veya olgu ile ilgili olarak yapılacak basit bir sorgulamada öncelikle deney ve gözlem yapmak akla gelir. Böyle bir nesnenin rengi, ağırlığı, kime ait olduğu, nerden geldiğine ilişkin bilgiler hep gözlemseldir. Burada bizi ilgilendirebilecek olan husus ise, bu gözlemlerin hepsinin arkasında aslında belirli soruların bulunmasıdır: “kim?”, “ne renk?”, “kime ait?”, “kaç kilo?” gibi sorulara bağlı olarak gözlem ve deneye yöneliriz. Diğer bir ifadeyle, gözlemsel olarak ortaya konulabilecek her bilginin arkasında ve önünde bir soru bulunur.

Bir olgu veya nesne ile ilgili olarak yapılacak diğer bir sorgulama, o nesne veya olgunun tekil varlığına değil de bir süreç içinde kavranılmasına yönelik olabilir; süreç, bir sebep/sonuç ilişkisi veya bir nedensellik bağının oluşturulmasını talep eder. Kabaca, “A ise B” veya “A o halde B” şeklinde kurulacak bir ilişki artık hem basit gözlemleri açacak hem de gözlenen olgu veya nesneye bir takım (özellikle ontolojik, teolojik, felsefi) özelliklerin atfedilmesini gerektirecektir. İşte bu özellikler “niçin” ve “nasıl” soruları tarafından öngörülür; iki olgu veya nesne arasında kurgulanacak ilişkinin felsefi ve teolojik özellikleri, ilginçtir, bu iki soru içinde gizlenmiştir; yani bu sorular tarafından öngürülmüştür.

A ile B arasında kurulacak ilişkide B'nin gerçekleşmesi “niçin” sorusuna bağlı olarak anlaşılabilir; böyle bir sorunun cevabı, A'nın bir özelliği veya A'nın içinde barındırdığı bir özelliğin sonucu olarak verilmek durumundadır. Fakat “nasıl” sorusuna bağlı olarak bir cevap aranır, bu durumda A'nın ve B'nin dışında bir gerekçeye ihtiyaç duyulacaktır. Basit bir örnekle, “taş niçin düşer?” gibi bir sorunun (Aristotelesci bakış açısından) cevabı, “çünkü bütün cisimler ait oldukları yere gitmek eğilimindedirler” şeklinde (ereksel) olabilir. Yani A'nın içinde barındırdığı bir özelliğe (erek'e) bağlı olarak soruya ve soruna cevap aranarak söz konusu olgu açıklanmak istenilir. Böylece sebep-sonuç ilişkisinin anlaşılması, bir “niyet/amaç/eğilim” aracılığıyla, yani bir telos kabul etmek suretiyle sağlanır. Fakat eğer “taş nasıl düşer?” gibi bir soru sorulursa, cevap, bu olguyu tasvire veya açıklamaya yönelik matematiksel formüller aracılığıyla olacaktır. Böyle bir cevapta, bir A nesnesinin K noktasından L noktasına gelmesini sağlayan çekim kuvveti (gravitasyon), A nesnesinin tamamen dışındadır; çünkü onun içsel bir özelliği değildir. Böyle bir bakış, açıklanmak istenilen olgunun nesnel bir tanımını talep eder; çünkü artık bir yasa söz konusudur. Hareket eden nesnenin özellikleri artık ivme, hız, zaman gibi ölçülebilen -nesnel- değerlerle ifade edilmek durumundadır. Hareketin sebebi olan gravitasyon kuvvetinin nicel bir dil ile yani yine nesnel bir şekilde ifade edilmesine karşılık, “niçin” sorusunun öngördüğü telos'dan söz etmek de gerekmemektedir. “Nasıl” sorusu, rasyonel ve mekanist kabuller içeren bir fizik

evren öngörmektedir².

Newton sisteminin kısaca ifade etmeye çalıştığım bu özelliği, sosyal bilimlerin doğuşunu, yapısını ve gelişmesini de belirlemiştir. Diğer bir ifadeyle **sosyal alanlarda yöntem düşüncesi, bir bilim olarak**, Newton sisteminde olduğu gibi “nasıl” sorusundan hareket etmek durumundadır. Böyle bir durumda kullanılacak yöntem, ister istemez, bu sorunun talep ettiği nicel ve dolayısıyla nesnel bir dilin kullanılmasını gerektirecektir; bu durum aynı zamanda insanı ve toplumları yöneten yasaların ortaya konulmasını, yapılacak gözlemlerin bu yasaların öngördüğü olgularla sınırlı olmasını talep edecektir. Evet, bütün bunlar, doğa bilimlerinin tam da en temel özelliklerini ifade eder; ama ne var ki sosyal bilimler acaba “nasıl” sorusuyla sınırlı olabilir mi?

Sosyal bilimlerin, doğa bilimleri gibi olmadığı, çok çeşitli değişkenlerin bu bilimlerde öngöründe bulunmayı güçleştirdiği, gözlem ve deney yapma olanağının da sınırlı olduğu söylenir. Fakat sanıyorum asıl sorun, sosyal bilimlerde “niçin” sorusunun bütünüyle bir kenara bırakılmamasıdır. Bu soru, yukarıda işaret edildiği gibi, bir telos’u ve dolayısıyla de bir ‘amaç’, ‘niyet’ veya yerine göre ‘istek’ olgusunu içinde barındırmaktadır. Bu özellikler şüphesiz nicel olarak ifade edilmesi, ölçme yoluyla nesnel hale getirilmesi zor veya imkansız olan (nitel) değerlerdir. Dolayısıyla **sosyal bilimlerin düşünce yöntemi**, ister istemez öznelliğin dışında gerçekleşmemektedir. Doğa bilimlerinde bir taşın niyetini sorgulamak elbette sözkonusu değildir; çünkü o nesne ölçmeye bağlı nicel değerler aracılığıyla ifade edilebilmekte ve “doğa yasası” çerçevesinde bu değerler kullanılabilir. Amaç, bir nesnenin hareketini öngörmektir.

“Bilim” kavramının içeriğinin dayanak noktası Newton’un ortaya koyduğu sistemdir. Bu sistem, “nasıl” sorusuna cevap ararken, fizik dünyayı ölçülebilen değerlerle ve dolayısıyla da nesnel olarak tasvir eder. Temel amaçların başında, yasa aracılığıyla, nesnel hareketini tasvir etmek ve öngöründe bulunmak gelir. Toplum ve insanı konu edinen bilim de bu model üzerine kurulmuştur: amaç, bireyin veya toplumun davranışlarını (hareketlerini) tasvir etmek (anlamak) ve kestirimde (öndeyide/prediction) bulunmaktır. Bu amaçlara ulaşabilmek, incelenen nesnenin (objenin) özelliklerinin ölçülüp nicel olarak (ve dolayısıyla nesnel olarak) ifade edilebilmesiyle doğrudan ilişkilidir. Kişilik ve zeka testleri, milli gelir, eğitim seviyesi, sokaktaki adam gibi kavramların kullanılmasındaki amaç, nesnel içerikli olmayı sağlamak ve sonuçta toplumsal/bireysel davranışları/hareketleri açıklama olanağı elde etmektir. Ne var ki, örneğin bir “göç” olgusunu anlamak için “nasıl göç edilir?” sorusu elbette önemlidir, fakat tek başına yeterli değildir; “niçin göç edilir?” sorusuna da cevap vermek gerekir. İşte bu noktada artık ister istemez “niyet”, “amaç” gibi kavramlar da işin içine girecek, yapılacak açıklamalar da nesnellik sınırını zorlayacaktır. Fakat böyle bir öznel sınırdan aşılabilmesi için, sosyoloji, antropoloji veya sosyal psikoloji gibi çeşitli bilim dalları devreye girecek ve amaç (telos) içeren kavramların nesnel/nicel tasvirine yapmaya yönelecektir.

Bilgi, bir merakla, “(bu) nedir?” sorusuyla başlıyor. Bu soruya, ya yukarıda da işaret edildiği

2 Konuyla ilgili daha geniş açıklama için Bkz. www.safakural.com adresindeki çeşitli yazılar.

gibi, empirik yani gözlem ve deney aracılığıyla cevap veriliyor ya da teorik bir düzlemde cevap aranıyor. Teorik bakış “niçin” sorusuna öncelikle yöneliyor. Bu soru ise birden çok cevaba beraberce olanak verme özelliğine sahip. Ayrıca bu cevapların her birisi, gözlenen olgularla da uyumlu olabiliyor. Çünkü “niçin” sorusu bir niyet/amaç/erek talep etmekte; ve bir süreç insan veya toplum ile ilgiliyse, birden çok niyet/amaç/erek birlikte bu sürecin gerçekleşmesinde rol oynayabilmektedir. Dolayısıyla sebep-sonuç ilişkisi, “niçin” sorusu çerçevesinde kalındığı takdirde, nesnel yasaların değil, öznel niteliklerin, kültürel tercihlerin belirlediği bağıntılar aracılığıyla kurulmaktadır. Çünkü bu soru, ‘sebepler’ konumunda olan gerekçenin niyet/niyetler çerçevesinde araştırılmasını gerektirmektedir. Günlük yaşamımıza yön veren etkenler büyük ölçüde elbette niyetler üzerine kurulmuştur. Bu niyetlere teolojik kabuller de kolayca eşlik edebilmektedir; fakat bilim bize ‘niçinler’den hareket etmeyi değil, ‘nasıllar’ üzerine kurulu sistematik bir bütünlük içinde olanı biteni akıl-etmeyi öğretmektedir.

Kaynakça

<https://www.safakural.com/files/newtoncu-bilim-anlayisi.pdf>

“Ontology as Depends on Questions”, *GSTF Digital Library: 1st Annual International Conference on Philosophy: Yesterday, Today & Tomorrow* (PYTT 2013), (Çevrimiçi), <http://dl4.globalstf.org/?wpsc-product=ontology-as-depends-on-questions>.